Indian Academy of Pediatrics (IAP)
महाराष्ट्र राज्य बालरोग तज्ज्ञ संघटना (MAHAIAP)

प्रकरण ६६ :

दीर्घकालीन यकृत आजार असलेल्या मुलाची काळजी

यकृताच्या अनेक रोगांमुळे लहान बाळांना दीर्घकालीन आजाराचा सामना करावा लागू शकतो अशावेळी पालकांना घरच्या घरी काय गोष्टींना तोंड द्यावे लागते हे माहीत असणे अत्यंत गरजेचे आहे आजच्या आपल्या चर्चेतून आपण हे पहावयाचे आहे

अध्यक्ष २०२३ : डॉ. रमाकांत पाटील
सचिव २०२२-२३ : डॉ. अमोल पवार
अध्यक्ष २०२२ : डॉ. हेमंत गंगोलिया
मार्गदर्शक : डॉ. जयंत उपाध्ये
समन्वयक : डॉ. नरेंद्र नानिवडेकर
अनुवादक : डॉ. उज्ज्वला गवळी
पुनरावलोकन : डॉ. जयंत पांढरीकर, उज्ज्वल करमळकर

Convener: **Moinak Sen Sarma**
Members: **Neelam Mohan, Shaista Amin, Shrish Bhatnagar**
Reviewer: **Vishnu Biradar**

वारंवार विचारले जाणारे ११ प्रश्न

१ यकृताच्या दीर्घकालीन आजारामध्ये मला कोणत्या समस्यांचा सामना करावा लागेल आणि रोग वाढत असल्यास मला कधी काळजी वाटली पाहिजे?
२ माझे मुल तंद्रीत असल्यासारखे बोलते किंवा खूप सुस्त असतं मी काय करू?
३ माझ्या मुलाला पायावर आणि ओटीपोटात सूज येते आहे मी काय करू?
४ माझ्या मुलाला नुकत्याच उलट्या झाल्या आहेत ज्यामध्ये रक्त आहे व काळे शौचाला झाले आहे मी काय करू?
५ माझ्या मुलाला ताप आला आहे. मी काय करू ?मी पॅरासिटामॉल देऊ शकतो का?
६ माझ्या मुलाला नाकातून रक्त येते किंवा त्वचेतून रक्त येते मी काय करू?
७ कावीळ कमी करण्यासाठी पर्यायी औषधांचा उपचार योग्य आहे का? मला टाळण्यासारखी काही औषधे आहेत का?
८ या स्थितीत मी खाण्यासाठी किंवा पिण्यासाठी काही देऊ शकतो? काही आहार प्रतिबंध आहेत का?
९ मी माझ्या मुलाला बाहेर सक्रिय खेळात खेळू देऊ शकतो का किंवा नियमित शाळेत जाऊ देऊ शकतो का? मी कोणतीखबरदारी घ्यावी?
१० माझ्या मुलाला यकृत प्रत्यारोपणाचा सल्ला देण्यात आला आहे. प्रत्यारोपणापूर्वी मी कोणती जबाबदारी घ्यावी?
११ माझ्या मुलाचे नुकतेच यकृत प्रत्यारोपण झाले आहे मी कोणती खबरदारी घ्यावी?

Under the Auspices of the IAP Action Plan 2021–2022

Piyush Gupta IAP President 2021
Remesh Kumar R IAP President-Elect 2021
Bakul Parekh IAP President 2020
GV Basavaraja IAP HSG 2020–2021
Deepak Ugra National Co-ordinator

© Indian Academy of Pediatrics

IAP Parent Guideline Committee

Chairpersons: Piyush Gupta, Bakul Parekh
IAP Co-ordinators: GV Basavaraja, Harish Kumar Pemde, Purna Kurkure

Core Group

National Co-ordinator: ***Deepak Ugra***
Member Secretaries: ***Upendra Kinjawadekar, Samir Dalwai***
Members: ***Apurba Ghosh, CP Bansal, Santosh Soans, Somashekhar Nimbalkar, S Sitaraman***

66

दीर्घकालीन यकृत आजार असलेल्या मुलाची काळजी

प्रश्न (१)

दीर्घकालीन यकृत आजार (क्रोनिक लिव्हर डीसिज)मध्ये मला कोणत्या समस्या येतात आणि हा आजार वाढत असल्यास मला कधी काळजी वाटली पाहिजे?

दीर्घकालीन यकृत आजार हा यकृताला होणारा दीर्घकालीन नुकसान करणारा आजार आहे. हे एक युद्धच म्हणावे लागेल ज्यामध्ये पेशी परकीय शत्रूंशी लढत असते. परकीय शक्तींना औषधीच्या आयुधांमुळे नियंत्रणात ठेवता येते. जिवाणू, विषाणू, विषारी पदार्थ, जड धातू किंवा शरीराच्या स्वतःची रोगप्रतिकारशक्ती ह्या परकीय शत्रू असतात व ह्या गोष्टी यकृताचा ताबा घेवू शकतात. कार्यरत चांगल्या यकृताच्या पेशींचा नाश करून त्याजागी मोठे व्रण तयार होतात व यकृत निकामी होते. आणि हे बदल यकृताचे आजार निर्माण करू शकतात.
हळूहळू यकृताच्या कार्य बिघडू लागते आणि यकृत पूर्णपणे काम करणे थांबवते. (चित्र १)

यकृताच्या आजाराची प्रारंभिक लक्षणे पुढील प्रमाणे आहेत...

- सौम्य कावीळ (पिवळे डोळे आणि गडद लघवी)
- थकवा व भूक मंदावणे
- वजन कमी होणे
- पायांना सूज येणे
- शरीराची खाज सुटणे
- कोणत्याही लक्षणा शिवाय रक्त (यकृत कार्य) चाचण्यात सौम्य बदल

वाढत जाणारी व चिंताजनक लक्षणे:

- जास्त प्रमाणात कावीळ
- त्वचेला किरकोळ जखम झाल्यानंतर किंवा कोणत्याही कारणाशिवाय रक्तस्त्राव होणे
- वारंवार नाकातून रक्त येणे किंवा शौचातून रक्त पडणे
- अचानक आणि वारंवार रक्ताची उलटी किंवा शौचातून रक्त पडणे.

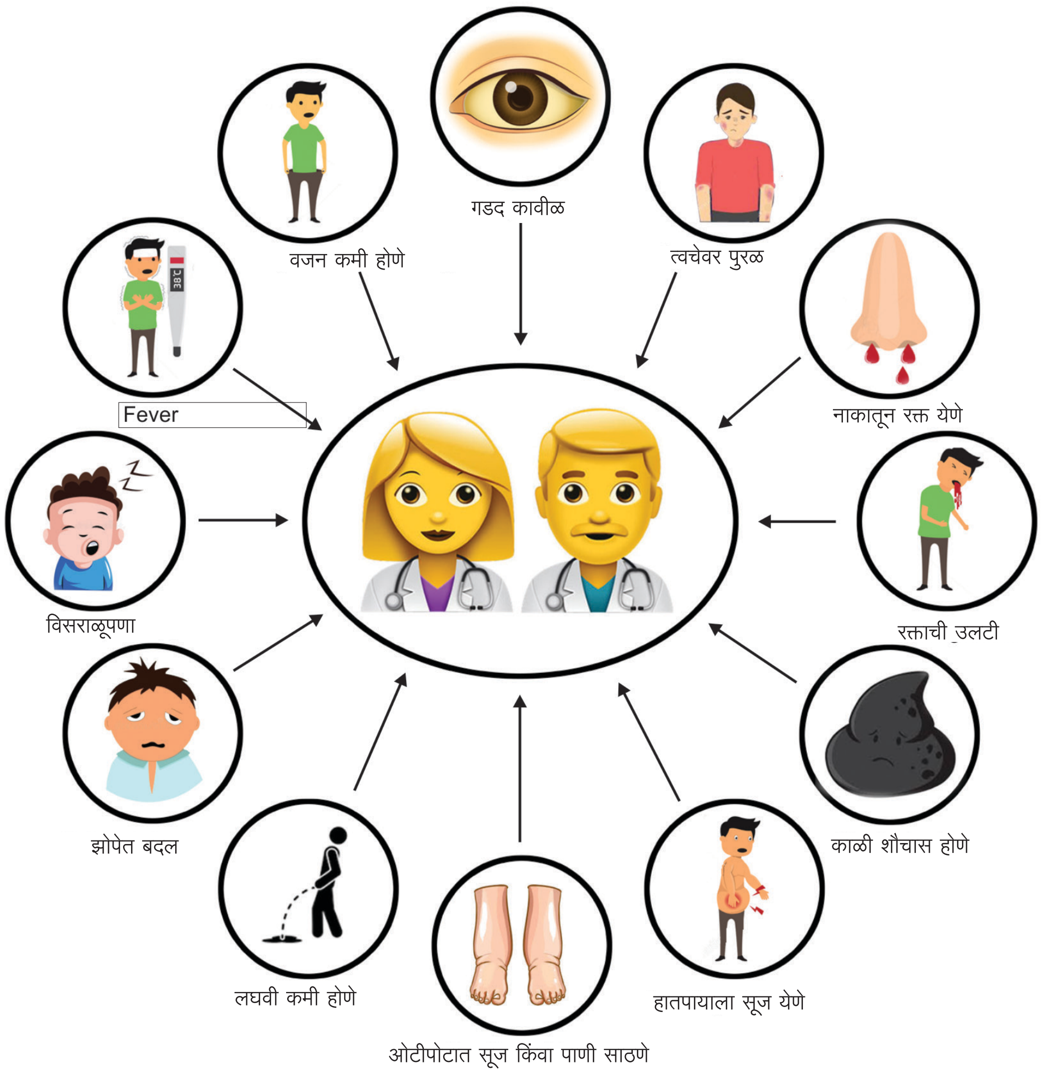

चित्र १ : दीर्घकालीन यकृत रोगाची लक्षणे

खालील गोष्टी आढळल्यास रुग्णाला ताबडतोब डॉक्टरांकडे घेऊन जाणे आवश्यक आहे:

- अचानक आणि वारंवार रक्ताची उलटी होणे किंवा शौचातून रक्त पडणे .
- वाढत जाणारी सूज किंवा पाणी साठणे
- झोपेत बदल, मानसिक गोंधळ, हातापायाला कंप येणे,
- लघवी कमी होणे.

दीर्घकालीन यकृताचा आजार असलेल्या मुलांना तज्ञाकडून नियमित तपासणी करून घेणे आवश्यक आहे ज्यामुळे जीवघेणा प्रसंग टाळणे शक्य आहे.

प्रश्न (२)

माझे मूल असंबद्ध बोलते किंवा तंद्रीत आहे. मी काय करू?

- दीर्घकालीन यकृत आजाराचा मेंदू आणि बुद्धीवर परिणाम होऊ शकतो. सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे क्षार कमी होणे,साखरेची पातळी कमी होणे, अतिसार आणि बद्धकोष्ठता रक्ताच्या उलट्या होऊ शकतात.
- तुम्ही डॉक्टरांपर्यंत पोहोचेपर्यंत आहारातील प्रथिने बंद करा आणि जर मूल आहार घेऊ शकत नसेल तर ओरल रिहायड्रेशन सोल्युशन म्हणजे जल संजीवनी (जे अतिसार असल्यास वापरले जाते) देऊ शकता. तंद्री लागल्यास आहार देण्याचा प्रयत्न करूनका व बाळाला शरीराच्या डाव्या कुशीवर ठेवा .
- हे गंभीर लक्षण असून तुमच्या डॉक्टरांची लवकरात लवकर मदत घेणे गरजेचे आहे. डॉक्टर रक्ताच्या चाचण्या सुचवतात
- जर वैद्यकीय लक्ष देण्यास उशीर झाला आणि मुलाचे शुद्ध हरपली तर गंभीर समस्या उद्भवू शकते.

प्रश्न (३)

माझ्या मुलाला पाय आणि ओटीपोटात सूज येत आहे मी काय करू?

- दीर्घकालीन यकृताच्या आजारामुळे शरीरात आणि ओटीपोटामध्ये पाणी साठू शकते. त्यामुळे लघवीचे प्रमाण कमी होणे, वजन वाढणे आणि श्वास घेण्यास त्रास होणे ही लक्षणे दिसून येतात.
- डॉक्टरांकडे पोहोचेपर्यंत आहारातील अतिरिक्त मीठ बंद केले पाहिजे. डॉक्टरांचा सल्ला घेतल्याशिवाय कोणतेही औषध घेऊ नये.
- लवकरात लवकर तुमच्या डॉक्टरांची मदत /सल्ला घेणेगरजेचे आहे.
- डॉक्टर त्याला रुग्णालयात भरती करण्याचा सल्ला देवू शकतात.
- वैद्यकीय लक्ष देण्यास उशीर झाल्यास बाळाला ओटीपोटात दुखणे, भूक मंदावणे, ताप येणे आणि शुद्ध देखील हरपू शकेल.

प्रश्न (४)

माझ्या मुलाने रक्ताच्या उलट्या केल्या किंवा काळे शौचास झाले तर मी काय करू?

- दीर्घकालीन यकृत आजारामुळे किंवा रोगामुळे अन्ननलिकामधील नसामधे रक्तदाब वाढतो आणि त्या फुटू शकतात. त्यामुळे आतड्यांमध्ये रक्तस्त्राव होतो. कधी कधी वेदनाशामक औषधामुळे देखील रक्तस्त्राव होऊ शकतो.
- जोपर्यंत तुम्ही डॉक्टरांकडे पोहोचता, तोपर्यंत कोणतीही वेदनाशामक औषधे देऊ नये. उदाहरणार्थ ईबुप्रोफेन, एसपीरिन, मेफेनामिकॲसिड. मुलाला त्याच्या शरीराच्या डाव्या कुशीवर ठेवा आणि उलट्या बाहेर पडू द्या. पोट दाबु नका. शांत रहा आणि घाबरू नका.
- ही एक वैद्यकीय आपत्ती असल्यामुळे लवकरात लवकर तज्ञ डॉक्टरांकडे पोहोचणे गरजेचे आहे. डॉक्टरांकडून तपासणी, एंडोस्कॉपी, काही वेळेस रक्त चाढवण्याचा सल्ला दिला जातो.
- जर वैद्यकीय उपचार घेण्यासाठी उशीर झाला तर मुलाला पुन्हा रक्ताच्या उलट्या होऊ शकतात आणि ओटी पोटात किंवा पायावर सूज येऊ शकते आणि त्याची शुद्ध हरपू शकते.

प्रश्न (५)

माझ्या मुलाला ताप आला आहे मी काय करू? मी पॅरासिटामॉल देऊ शकतो का?

- दीर्घकालीन यकृत रोगामुळे शरीराच्या कोणत्याही भागात संसर्ग होऊ शकतो.
- डॉक्टरांपर्यंत उपचारासाठी पोहोचेपर्यंत फक्त पॅरासिटामॉल द्या. इतर कोणतेही तापशामक किंवा वेदनाशामक औषध देऊ नका.
- पॅरासिटामॉलचा डोस डॉक्टरांच्या भेटीच्या वेळी तुमच्या बाळाच्या वजनानुसार समजून घ्या. पॅरासिटामॉलचा डोस दिवसातून तीन ते चार वेळा दिले जाऊ शकत. मधून मधून येणारा ताप स्पंजिंगद्वारे नियंत्रित केला पाहिजे.
- लवकरात लवकर तुमच्या तज्ञ डॉक्टरांकडून मदत घेणे गरजेचे आहे.
- डॉक्टरांकडून तपासणी आणि ॲंटिबायोटिकचा सल्ला दिला जाऊ शकतो.
- जर वैद्यकीय लक्ष देण्यास उशीर झाला तर मुलाची प्रकृती बिघडू शकते व तो/ती शुद्ध हरपून जाऊ शकतात.

प्रश्न
(६)

माझ्या मुलाला नाकातून रक्त येते आणि त्वचेतून रक्त येते मी काय करू?

- दीर्घकालीन (क्रोनिक) यकृत रोगामुळे रक्त गोठण्याच्या घटकांमधील कार्य बिघडल्यालमुळे रक्तस्त्राव होऊ शकतो. सहसा हे रक्तस्त्राव कमी प्रमाणात असतात व सहसा गंभीर होत नाहीत.
- नाकातील रक्तस्त्राव नियंत्रित करण्यासाठी मुलाला उठवून बसवावे किंवा उभे करून मुलाचे डोके पुढे झुकवावे आणि दहा मिनिटं नाकाच्या मध्यभागी असलेल्या हाडाच्या खाली त्याच्या नाकपुड्या एकत्र दाबाव्यात. रक्तस्त्राव थांबला आहे की नाही हे तपासण्यासाठी दबाव थांबवु नका.
- तुम्ही डॉक्टरांकडे पोहोचेपर्यंत जवळच्या आरोग्य केंद्रातून विटामिन के इंजेक्शन इंट्रामस्क्युलर घेण्यापेक्षा शक्यतो इंत्राविनस/नसेमधून लवकरात लवकर घ्या.
- अश्या वेळी तुमच्या तज्ञ डॉक्टरांची मदत घेणे गरजेचे आहे.
- डॉक्टरांकडून तपासण्या केल्या जातील आणि रक्तस्त्राव जास्त प्रमाणात झाला असेल तर रक्त चढवण्याचा सल्ला दिल्या जाऊ शकतो.
- वेळीच उपचार घेण्यासाठी उशीर झाला तररक्तस्त्राव पुन्हा होऊ शकतो जे धोकादायक होवू शकतो.

प्रश्न
(७)

कावीळ कमी करण्यासाठी बाजारात उपलब्ध पर्यायी औषधे घ्यावी का? मला कोणती औषधे टाळली पाहिजेत?

- पर्यायी औषधे उदा: हर्बल, होमिओपॅथिक व इतर यकृत टॉनिक औषधे आहेत ती टाळले पाहिजे, कारण ती यकृताच्या आजारास वाढवू शकतात .
- वरील औषधांनी कावीळ कमी होत नाही व ती देऊ नका.
- ईबूप्रूफेन, निमेसुलाईड मेफेनेमिक एसिड व अस्पिरिन यांच्यासारखे औषधं टाळली पाहिजेत, कारण त्यामुळे आतड्यात रक्तस्त्राव होऊ शकतो.
- लघवीचे प्रमाण वाढवणारे औषधं (फ्युरसमाईड, स्पिरोनोलॅक्टोन) आणि बीटा ब्लॉकर (प्रोपनोलोल आणि कार्वेडीलोल) आणि लॅक्झिटिव्ह (लेक्ट्यूलोज) यांच्यासारख्या औषधे डॉक्टरांच्या सल्ल्यानंतरच दिली गेली पाहिजेत.

प्रश्न
(८)

या स्थितीत मी खायला किंवा पिण्यासाठी काय देवू शकतो? काही आहार पथ्य आहेत का? (सर्वसाधारण किंवा आजारानुरूप)

- आहारासाठी वेळोवेळी आहार तज्ञांचा सल्ला घेणे आवश्यक आहे .
- पुरेसे पाणी पिणे प्यायले गेले पाहिजे.
- नियमित वेळेवर जेवण घेतले पाहिजे.
- झोपेची वेळ व उठल्यानंतर सकाळी लवकर नाश्ता करणे गरजेचे आहे.
- सर्व रुग्णांना उच्च उष्मांक आणि उच्च प्रथिनियुक्त आहार घेणे गरजेचे आहे.जेव्हा ते बरे असतात आणि कोणत्याही धोक्याची चिन्हे नसतात त्यावेळेस मध्यम साखळीचे स्निग्ध पदार्थ (Triglycerides) ही एक विशेष प्रकारची फॅट्स आहे जी वाढीसाठी महत्त्वाची आहे. ती आहार तज्ञांकडून लिहून घेतली पाहिजे.
- जीवनसत्वयुक्त, लोह आणि आरोग्य पूर्वक आहार डॉक्टरांनी किंवा आहार तज्ञांकडून लिहून घेऊन पाळला पाहिजे.

विशिष्ट परिस्थितीमध्ये बदल केले जातात. शुद्ध हरपली असल्यास	जोपर्यंत रुग्ण शुद्धीवर येत नाही तोपर्यंत एकूण प्रथिनांचे सेवन कमी करा. मास ,पोल्ट्री अंडी टाळा. दुग्धजन्य प्रथिने , कडधान्य, डाळी, दूध आणि दही योग्य प्रमाणात घ्या. बद्धकोष्ठता टाळण्यासाठी उच्च चोथायुक्त आहार घ्या.
अंगावर सूज असल्यास	मिठाचे सेवन कमी करा .आहारात ज्यादा मीठ घालू नका. तपशीलवार आहार चार्ट पहा .अंगावर सूज जर मुलाला अंगावर सूज जास्त वाटली आणि श्वास घेण्यात अस्वस्थता वाटली तर दुधाचे सेवन कमी करा.
रक्तस्त्राव	रक्तस्त्राव होत असल्यास घन आहार ऐवजी पातळ पदार्थ जेवणात वाढवा, कारण ते चांगले सहन केले जातात
ताप असल्यास	तापलेले मुल असल्यास द्रव्य पदार्थांचे सेवन वाढवा.विशिष्ट आजार असल्यास त्यासाठी डॉक्टरांचा सल्ला घ्या.

प्रश्न (९)

मी माझ्या मुलाला मैदानी खेळात खेळू देऊ शकतो का? किंवा नेहमीच्या शाळेत जाऊ देऊ शकतो का? मीकोणती खबरदारी घ्यावी?

जुनाट यकृत रोग असलेल्या मुलांमध्ये स्नायूंचे प्रमाण व वाढ चांगली नसते. एकीकडे त्यांना जास्त थकवा जाणवू शकतो. तर दुसरीकडे स्नायूंची ताकद व वाढ चालू ठेवण्यासाठी शारीरिक व्यायाम आवश्यक आहे. पालकांनी या दोघांमधला समतोल साधला पाहिजे. मुलांना इतर मुलांप्रमाणे नेहमीच्या शाळेत प्रवेश घेतला पाहिजे.

मुलांनी हे केले पाहिजे

- प्रयत्न करा आणि सर्व शालेय क्रीडा उपक्रमांमध्ये सहभाग घ्या.
- शिक्षक आणि पालकांना कळवा जर तो किंवा ती काही व्यायाम करू शकत नसेल तर तशी कल्पना शिक्षकांना द्या
- नियमितपणे नाष्टा आणि टॉयलेट ब्रेक हे शाळेत त्यांना देणे आवश्यक आहे.

पालकांनी काय करावे:

- पालकांनी चालू असलेल्या मुलाच्या आजार व समस्यांबद्दल शिक्षकांना सांगितलं पाहिजे.
- शिक्षकांकडून मुलाची नियमित प्रगती जाणून घेणे गरजेचे आहे.
- शाळा अधिकाऱ्यांसाठी संपर्क फोन नंबर दिला गेला पाहिजे.
- मुलाच्या डॉक्टरांचा संपर्क फोन क्रमांक शाळेत दिला गेला पाहिजे.
- शाळेच्या अधिकाऱ्यांना मुलांचा रक्तगट याची माहिती असावी.

शिक्षकांनी काय करावे:

- मुलाला नियमित नाष्टा आणि टॉयलेट ब्रेक साठी सोडले पाहिजे.
- मुलाला कोणतेही जास्त अवघड व्यायामाचे हे प्रकार दिले गेले नाही पाहिजेत.
- स्वतः किंवा जबाबदार वर्गमित्राद्वारे मुलावर लक्ष ठेवणं गरजेचे आहे.
- धोक्याची लक्षणे आढळल्यास, ताबडतोब पालकाने सुचित केले पाहिजे.
- मदतीसाठी शाळेतील व्यवस्थापकांना डॉक्टरांचा फोन नंबर दिला गेला पाहिजे.
- शाळेमध्ये गैरहजेरी किंवा असाइनमेंट पूर्ण होणे ही एक प्रमुख समस्या असल्यास हे मुलाला सहानुभुतीने हाताळले पाहिजे.

शाळेतील डॉक्टर किंवा नर्सने काय करावे:

- मुलाला गरज पडल्यास तत्काळ ऑक्सिजन आणि श्वासाचे व्यवस्थापन प्रदान केले पाहिजे.
- इमर्जन्सी परिस्थितीत रक्तातील साखर आणि रक्तदाब मोजला पाहिजे.
- सुरक्षित रेफरल साठी मुलांच्या डॉक्टरांशी संपर्क साधला पाहिजे.

मैदानी खेळ, उदा: क्रिकेट, फुटबॉल, बास्केटबॉल टाळले पाहिजे जर मुलांमध्ये

- प्लीहा (spleen) मोठी असल्यास.
- कोणत्याही भागातून रक्तस्त्राव असल्यास.
- दुर्बीण तपासणी करायची असल्यास.
- साधे खेळ उदा : धावणे, बॅडमिंटन, पोहणे, सायकल चालवणे खबरदारी घेऊन करू शकतात. घरातील बैठे खेळ सुरक्षित आहेत.

प्रश्न (१०)

माझ्या मुलाला यकृत प्रत्यारोपणाच्या सल्ला देण्यात आला आहे. प्रत्यारोपणापूर्वी मी कोणती खबरदारी घ्यावी?

- मुलाच आवश्यक ते आणि विशेष लसीकरण पूर्ण करणे गरजेचे आहे .
- उच्च उष्मांक आणि उच्च प्रथिने असलेला विशेष आहार व मल्टीविटामिन दिले गेले पाहजे.
- आजाराच्या समस्यांचे उपचार करणे गरजेचे आहे.
- शारीरिक स्वच्छता, पुरेशी विश्रांती, झोप आणि जास्त गर्दीच्या ठिकाणी जाणे टाळले पाहिजे.
- प्रत्यारोपणाच्या वेळेपर्यंत अवघड मैदानी खेळ टाळले पाहिजे.
- कुटुंबातील व्यक्ती, शिक्षक आणि मित्रांकडून सकारात्मक दृष्टिकोन आणि भावनिक आधार घेणे गरजेचे आहे.

प्रश्न (११)

माझ्या मुलाचे नुकतेच यकृत प्रत्यारोपण झाले आहे मी कोणती खबरदारी घ्यावी ?

नेहमीची /सर्वसाधारण खबरदारी खालील प्रमाणे आहे.

- औषधोपचार – मुलाला स्वतः औषधे द्यावीत आणि औषधाची डायरी ठेवा.
- स्वच्छता–खाण्यापूर्वी हात साबण आणि पाण्याने स्वच्छ धुवा, नियमित आंघोळ करा, तोंडाची स्वच्छता राखा आणि दररोज दात घासा. बोटांची नखे कापणे.
- अन्न –भाजीपाला आणि मांस वाहत्या पाण्यातून चांगले धुवून, शिजवा. साल असलेली फळे आणि भाज्या खाण्यापूर्वी त्यांची साल काढून घ्या. कच्च्या भाज्या, मास आणि पोल्ट्री टाळा. दुग्धजन्य पदार्थांची वापरायची मुदत तपासा. प्रिझर्वेटिव्ह असलेला पदार्थ टाळा.
- पिण्याच्या पाण्यासाठी स्वच्छ फिल्टर केलेले पाण्याचे सेवन करा.
- शरीरात पाण्याचा समतोल पुरेसा ठेवा.
- मुलाचे वजन योग्य श्रेणीत ठेवा. प्रत्यारोपण टीमकडे नियमित तपासणी करणे .

पहिल्या तीन महिन्यासाठी आणि नंतर यकृत प्रत्यारोपणानंतर सूचना दिल्याप्रमाणे.

- सिनेमा हॉल, रेस्टॉरंट, डिपार्टमेंटल स्टोअर्स इत्यादी गर्दीच्या ठिकाणी जाणे टाळा.
- संसर्ग टाळण्यासाठी, प्राणी आणि पक्ष्यांचा संपर्क टाळा.
- निमोनिया, टीबी, हिपाटायटिस, कांजण्या किंवा गोवर यांच्यासारख्या संसर्गजन्य रोगाने ग्रस्त लोकांशी संपर्क टाळा.

- प्राणायाम आणि खोल श्वास घेण्याचे नियमित व्यायाम करा.
- दीर्घ काळ झोपणे टाळा .
- शारीरिक हालचाल आवश्यक आहे .

कोणतेही धोक्याचे चिन्ह आढळल्यास ताबडतोब डॉक्टरांना भेटा

- ताप
- खोकला
- कावीळ
- उलट्या होणे
- भूक न लागणे व वजन कमी होणे
- ओटी पोटावर किंवा अंगावर सूज वाढणे
- कोणत्याही जागेवरून रक्त स्त्राव सुरू होणे
- ऑपरेशन केलेल्या जागेवर सूज येणे.
- यातील काही जाणवल्यास आपल्या तज्ज्ञ डॉक्टरांना त्वरीत भेटणे.